
100 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА БЛАГОВЕСТ ДОЛАПЧИЕВ

ЕВГЕНИ ХРИСТОВ

The main facts and dates in the biography of the well-known bulgarian scientist B. Dolaptschieff are given.

Няма да скрия, че изправяйки се в този ден пред тази аудитория, се вълнувам повече от обичайното: защо – може би ще стане ясно в края на това изложение, където ще се постарая да отговоря на въпроса, кой е професор Долапчиев за негово поколение и за мене лично.

За научните интереси и приноси на проф. Долапчиев ще говорят моите колеги чл.-кор. Ст. Радев и проф. Л. Лилев. Моята задача тук е да очертая отначало в дати живота на проф. Долапчиев. Много от изброените по-долу факти са взети от личния му архив: „Долапчиев за Долапчиев“ (Годишник на СУ, том 88, 1994), който ще цитирам често, с оглед максимална достоверност на изложението. Считаю, че това е и по-интересно, защото само двама български математици – Кирил Попов и Благовест Долапчиев – са оставили автобиографични спомени.

Роден е точно преди 100 години на този ден (16 декември 1905 г.) в гр. Сливен. Той е петото и последно дете в семейството на Иван Димитров Ганев – Долапчията и Съба Драганова Гагова (долапчия е турска дума, на български – тепавичар, с който занаят бащата е изхранвал многочисленото си семейство.) Радостта на бащата след три дъщери да има син Драгомир е сигурно документирана, а за това, че след година и половина има още един син е засега известно само, че се казва Благовест Иванов Долапчиев.

За детството си впоследствие той пише затрогващо: „Беше към края на Европейската война, но тя още не бе свършила. Още зъзняхме, още гладувахме и мизерствахме.... Веднаж, минавайки край една фурна, където още се виждаха няколко невзети хляба, брат ми силно ме удиви, като каза: Иде ми да грабна един хляб – толкова съм гладен!“

Гимназиалното си образование завършва през 1924 г. в родния си град. Не е ясно както от собствените му архиви, така и от спомените на близките му кое събужда любовта му към математиката в ученическите години, за да обясним защо на предложението на (цитирам) „един възрастен висок, слаб и благ професор Иван Ценов“, декан на Физико-математическия факултет:

„Помислихте ли добре? Вие можете да запишете и медицина, и химия – балът Ви позволява.“

Отговорих: „Не, избрал съм математика. Друго не бих записал!“

„Добре, добре“, стана, ръкува се с мен и ми пожела на „Добър час“! Това бе на 14 октомври 1925 г. Не можех да зная, че след четири години, точно по същото време ще стана негов асистент.“

Любимият предмет на ученика Бл. Долапчиев е стенографията, овладял я е перфектно, което впоследствие му е помогнало да се издържа и като студент. Пише: „Следването ми в Университета, работата ми в Народното събрание напълно заеха всичките ми мисли. Едното беше живот, в който бях не само пасивен наблюдател, но и активен участник; другото – зрелище от най-висока класа.“ (А сега не възприемаме ли Народното събрание като зрелище от класа?!)

Младият Долапчиев няма средства да започне следването си веднага след завършване на средното си образование. Това го принуждава да работи през 1924-25 г. като учител по стенография в Самоков. Уроците на младия учител минават успешно дотолкова, че на учителски съвет учителят по български език протестира, че Долапчиев развивал стенографията за сметка на останалите учебни предмети. Учениците учили и говорели само за стенография. В часовете по български език, по история, по математика те се занимавали само със стенография. Директорът възразил: „Развивайте и вие вашите предмети за сметка на стенографията.“ и вдига заседанието. Може би още този цитат дава отговор на въпроса, защо харесвахме лекциите на проф. Долапчиев.

Постъпва във Физико-математическия факултет на Софийския университет във времето, когато Факултетът е вече с изграден авторитет. Ето как студентът Долапчиев вижда своите учители: „Вече бяхме опознали нашите преподаватели и бяхме почнали задружен живот с професорите Табаков и Обрешков. Проф. Димитър Табаков ни четеше аналитична геометрия. Четеше увлекателно, дори със страст.

Ясно ли е? – обръщаше се той към аудиторията, подсмиввайки се и започвайки поредния турски анекдот:

Тя вашата прилича на Ибрахимовата, дето си мислел, че всичко му е ясно и всичко разбира. „Връща се Ибрахим след 5-6 години следване по математика в Сорбоната. – Е, разбираше ли всичко дето ви го преподаваха там? – Да,

сфендилер! Всичко разбрах, само едно нещо и досега не мога да разбера: защо всички професори в лекциите по математика говореха за две врати: дьо капи, дьо капи! Толкоз разбрал Ибрахим математика, колкото научил и френски език (за успокоение на тези, които не са разбрали анекдота ще кажа, че и Долапчиев отбелязва „късно схванахме тази шега на Табаков“).

Съвършено друг бе проф. Обрешков. Наднормено висок, с черна коса, млад (едва навършил 32 години), а редовен професор. Той никога не напускаше спокойното си състояние със снизходително - срамежлива усмивка. Четеше висша алгебра и развиваше всичко просто и леко, като да разказваше съвсем елементарни неща. Проф. Обрешков беше математик от международна класа.

Друг наш професор, който си беше извоювал международно име, беше проф. Кирил Попов – астроном, балистик, преподаващ диференциално и интегрално смятане. Той беше професор - артист: Когато преподаваше някое трудно място, си хапеше кокалчетата на пръстите, въртеше се на токове ту към дъската, ту към нас, а очите му – малки, черни, живи – ни завладяваха. Той също си служеше с духовитости, но от висшия математически елит сред който се движеше в Европа (Поанкаре, Пенлеве, Адамар – все крупни светила).“

През 1929 г. Долапчиев завършва с награда за отличен успех и през същата година е назначен за асистент към Катедрата по аналитична механика. Пише: „Три асистенти на шест катедри (заедно с Долапчиев асистенти са Б. Петканчин и Г. Брадистиллов), като дисциплините, по които водят упражнения, достигат шест. Имахме голямо самочувствие като асистенти в Университета. И може би това се дължеше тъкмо на това, че водехме така разнообразна учебна работа!“

През 1932 г. е уволнен по финансови причини, като критерият за уволнение е последният постъпил асистент: Долапчиев е най-младият от тримата асистенти. Пише: „Така беше почти навсякъде. Какво щях да правя например аз, когато след втората година на моето асистенство бях уволнен по бюджетни причини. Постъпих отново стенограф в Народното събрание, макар че бях вишист-математик, за когото нямаше и учителско място.“

Възстановен е на 1 юни 1933 г.

На 29 години (1935) заминава за Гьотинген с Хумболтова стипендия. Поеитично звучи: „Град-градина, Меката на математиката, града на Гаус и Вебер, Клайн и Хилберт, в който е следвал проф. К. Гълъбов и специализирал акад. Чакалов.“ А иначе: „Цял семестър освен Guten Tag и Aufwiederseen не проговорих немски. Нямаше с кого. Хазяите ми се оказаха темерути.“

Специализира при световно известния учен Лудвиг Прандъл – създател на теорията на граничния слой, където започва докторската си дисертация.

Любопитно е да се отбележи, че докторантите и специализантите по аеродинамика са минавали курс по безмоторно летене, за да почувстват непосредствено върху себе си подемната сила на самолетното крило. Още с първия си полет докторантът Долапчиев успява да приземи вертикално безмоторника и по чудо остава жив.

Стипендията свършва през 1937 г. и по тази причина самата защита е в София на академичен изпит при професорите Чакалов, Обрешков и Стоянов. Темата е „Принос към стабилитета на кармановите вихрови улици и траектории на отделните вихри“ . Това е първата дисертация, за която в Софийския университет е присъдена научната степен „доктор на математическите науки“ . През 1943 г. е избран за доцент в катедрата по аналитична механика, през 1947 г. е повишен в извънреден професор, през 1951 – за редовен професор и ръководител на катедрата, какъвто остава до края на живота си (3.02.1974 г.). През 1967 г. е избран за член-кореспондент на БАН по аналитична механика и т.п.

И още искам днес да подчертая, че зад изброяването на тези дати, което може да продължи, имаше един забележителен човек. Казвано е и от други, повтарям го и аз. „Долапчиев бе велик пример за висши житейски принципи и граждански добродетели. Всяка несправедливост предизвикваше у него почти физическа болка. Той имаше алергия към лицемерието и фалша, към конюнктурната адаптация и политика на момента, към административната кариера и властохолизма – и беше от различна кръвна група с носителите на тези вируси. Той беше доброжелателен и толерантен. Чувствата на завист и ревност му бяха абсолютно чужди и той се радваше на успехите на другите както на своите собствени.“ (Написано е от проф. Чобанов в книгата му „Влаговест Долапчиев“ (1993).)

И за да допълня казаното, ще се постарая накратко да очертая ролята на проф. Долапчиев за моето поколение. Една задача се решава лесно, когато знаете отговора, но отговорът е на последната страница! А в далечната есен на 1960 г. ние бяхме само студенти, записали да следват математика и само математика, само и само да отърват две години военна служба!

Първи курс минаваше под знака на лекциите по диференциално и интегрално смятане на проф. Я. Тагамлицки. Разказваше увлекателно и с поразителната строгост, която не се вписваше в нашите ученически представи за математиката. И най-важното – накара ни да учим много старателно и по време на семестъра, за което немаловажна роля играеше и фактът, че често трябваше от място да отговорим на въпросите му (някои от тях доста хапливи!). На втори курс проф. Долапчиев започна лекциите си по аналитична механика. Това беше друг стил на изложение, друг стил на мислене. Отговаряше на нашето вътрешно желание да усетим, че зад формулите има един реален свят и това пленяваше. Анализът, геометрията и алгебрата се събираха в една удивителна хармония. Готвейки се за този доклад, прелистих отново неговия учебник по аналитична механика, признавам сега ми се видя по-труден, отколкото тогава! Изпита взех с отлична оценка, участвах и с доклади на семинара му. Вероятно това беше причината в края на втори курс да предложи на мен (заедно с колегите К. Кирчев и Л. Лилов) да продължим образованието си в Съветския съюз. Продължих образованието си в Харковския университет, където завърших и аспирантурата. Беше ме изпратил с пожеланието да специализирам квантова механика. Дисертацията ми беше върху уравнението на Шрьодингер.

Върнах се отново вече като асистент в катедрата по аналитична механика. Водех упражнения по ДИС при проф. Тагамлицки и по аналитична механика при проф. Долапчиев. Проф. Тагамлицки събираше екипите всяка седмица и даваше стриктни указания за задачите, които трябваше да решаваме. Признавам, действаше малко потискащо. Ние вече бяхме кандидати на математическите науки и имахме известно самочувствие. При проф. Долапчиев указанията се свеждаха до една среща в началото на семестъра, в която се очертаваше общата схема, към която следваше да се придържаме. Това действаше стимулиращо. Спомням си, че с другия асистент, колегата Ст. Радев, често обсъждахме задачите за упражнения, прибирайки се вкъщи от Факултета през Борисовата градина към Орлов мост. Упражненията по механика имат специфични трудности, а може би и ние нямахме необходимия опит. Компенсирахме го по своеобразен начин. Радев влизаше по средата на упражнението ми и ми пъхаше едно сгънато листче „Забравил си решението на задачите!“ , после аз в неговия час – „Забравил си условията на задачите!“ и обратно. Имаше известен положителен ефект, посещаемостта на студентите се увеличи. Лошото беше, че като руски възпитаници, ние правехме често грешки в превода на математическата терминология. Координатната система с начало O -прим ставаше O -штрих, а с начало O -секонд ставаше O -два штриха, а ние за студентите: асистента „ O -штрих“ , асистента „ O -два штриха“ . Позволявам си тук да разкажа тези епизоди, защото вярвам, че от по-добрия свят, където отиде проф. Долапчиев, сигурно гледа този свой 100-си рожден ден с доброжелателно-снизходителната си усмивка, нашепвайки ми „Знам, знам, доста глупости правехте, но и аз не бях светец и слава богу!“

А за себе си сега ще кажа, както Долапчиев пише за учителя си по стенография: „Говореше бавно, а вървеше дори още по бавно, понеже беше в напреднала възраст – прехвърлил шестдесетте.“

Време е да завършвам. Ще цитирам известния руски математик Левитан (не художника), който казваше, че за да станеш научен работник, трябва три условия: първо да имаш определени дадености, например за математика, а по-добре за математика и механика, второто условие е школата и учителите и третото условие е как по-нататък ще използваш първите две. Няма да коментирам доколко отговарям на първото и третото условие, но за второто убедено мога да кажа: започнах като студент във Факултета по математика и механика на Софийския университет и мой любим учител беше проф. Долапчиев и това определи в голяма степен моите научни интереси!

Благодаря за вниманието!

Получена на 28.11.2005

Факултет по математика и информатика
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
1164 София, п.к. 64, БЪЛГАРИЯ
E-mail: hristov@fmi.uni-sofia.bg